

Hana KRULIKOVSKÁ

Praha

Postoje studentů gymnázií k spisovné a obecné češtině versus jejich jazyková praxe

V posledních letech se v české lingvistice opět obnovily diskuse na téma spisovná a obecná čeština a jejich vzájemný vztah. Bohemisté zaujímají k tomuto tématu různé postoje. V podstatě existují tři základní názorové okruhy. Na jedné straně někteří lingvisté zaujímají pozitivní postoje k používání spisovného jazyka v mluveném projevu, na druhé straně stojí lingvisté, kteří jsou k tomuto pojetí skeptičtí. Mezi těmito dvěma póly se nacházejí ti, kteří přistupují k současné jazykové situaci v češtině bez předem formulovaných postojů a kteří vycházejí z výsledků výzkumů v praxi.

Na čem se však většina bohemistů shodne, je to, že je třeba provádět opakované výzkumy užívání jazyka v praxi. Pro další socio-lingvistická zkoumání je pak důležité, jak současnou jazykovou situaci vnímají mladí lidé.

Na toto téma jsem se proto zaměřila ve svém výzkumu, který se zabýval jednak postoji dospívajících studentů k spisovné a obecné češtině, a jednak zkoumal jejich jazykovou praxi. Výzkum proběhl v roce 2004 na dvou gymnáziích, a to na osmiletém Gymnáziu Christjána Dopplera v Praze a na čtyřletém Gymnáziu a SOŠ¹ ve Frýdku-Místku. Výzkumu se zúčastnilo 121 studentů² ve věku 17–19

¹ Výzkumu se zúčastnili pouze studenti gymnázia z důvodů srovnatelnosti obou skupin.

² V Praze se výzkumu zúčastnilo celkem 48 studentů, ve Frýdku-Místku to bylo 73 respondentů.

let.³ V dotazníku měli studenti také uvést své pohlaví, nicméně při vyhodnocování se větší rozdíly mezi děvčaty a chlapci neprojevyly.

Tyto dvě naprosto rozdílné lokality byly vybrány záměrně, neboť obecná čeština je u pražských mluvčích běžně mluveným jazykem, zatímco Frýdek-Místek leží na pomezí severní Moravy a Slezska, spadá do moravskoslezského interdialektu a obecná čeština zde zastupuje cizí element. Navíc v české společnosti panuje přesvědčení, že se na severní Moravě mluví téměř spisovně a že tito mluvčí zaujmají silný emotivní odpor k obecné češtině. Zajímalo mě tedy, jak je tomu u mladé generace, do jaké míry jsou její postoje a její vyjadřování ovlivněny médií, z nichž slyšíme obecnou češtinu už běžně, jestli považují spisovnou češtinu za společenskou hodnotu a zda ji přisuzují prestižní postavení, či zda pro ně představuje již něco zastaralého a překonaného. Od natolik rozdílného jazykového prostředí jsem si slibovala značně protichůdné výsledky.

1. Koncepce výzkumu

Výzkum se skládal ze dvou částí, a to dotazníku a nahrávek mluvy studentů ve formálních a neformálních situacích.⁴ Dotazník zjišťoval postoje studentů k spisovné a obecné češtině, teoretické znalosti studentů o jejich národním jazyce, jejich názory na reformu současné češtiny a na používání různých výrazů v různých komunikačních situacích, ale také jejich praktické dovednosti (korektura textu zaměřená na obecně české jevy).

Jak už jsem se výše zmínila, studenti byli nahráváni ve formálních i neformálních komunikačních situacích. Formální situace zde zastu-

³ Většinu studentů bylo v průběhu výzkumu 18 let, pražští respondenti byli studenti septímy, moravští studenti navštěvovali třetí ročník.

⁴ Ve svém výzkumu jsem se inspirovala prací německé bohemistky českého původu Lenky Bayerové-Nerlichové, která provedla obdobný výzkum v roce 2003. Autorka se v něm zaměřovala na dospělé mluvčí ve věku 20-60 let, kteří pocházeli ze západních Čech (Plzeňsko) a Prahy. Viz: Bayerová 2003, česky: Bayerová-Nerlichová 2004.

povaly vyučovací hodiny českého jazyka a literatury a komunikace probíhala mezi vyučujícím a jednotlivými studenty při zkoušení či hodnocení jejich seminárních prací. Neformální komunikace pak probíhala mezi studenty a tazatelkou, která jim byla věkově blízko a neznala se s nimi. Tyto nahrávky byly pořízeny v průběhu volných hodin a snahou tazatelky bylo navodit zajímavé a aktuální téma.⁵ Přítomnost diktafonu se neprojevila jako rušivá, studenti si na něj velmi rychle zvykli a nečinilo jim problémy se na něj vyjadřovat.

2. Vyhodnocení dotazníku

Dotazník čítal celkově 32 otázek a úkolů, níže prezentuji ty nejzajímavější dílčí výsledky:

1. Na otázku, kde se mluví obecnou češtinou, nedokázalo vůbec odpovědět 15% pražských studentů, u frýdecko-místeckých studentů dosahovalo toto číslo téměř dvojnásobných hodnot (29%). Zajímavé také je, že 8% pražských a dokonce 16% frýdecko-místeckých studentů si myslí, že se obecnou češtinou mluví všude.
2. 77% procent pražských a 57% frýdecko-místeckých studentů je přesvědčeno, že byli ve škole dostatečně poučeni o spisovné i nespisovné češtině, nicméně 41% pražských studentů nedokáže vyjmenovat jediné moravské nářečí. Frýdecko-místeckých studentů toto nedokázalo pouze 7% respondentů.
3. Téměř všichni studenti z obou oblastí (Praha – 96%, Frýdek-Místek – 97%) jsou přesvědčeni, že je nutné ovládat p s a n o u formu spisovného jazyka. Nejčastější důvody, které uváděli na otázku, proč tomu tak má být, jsou tyto: „spisovná čeština je důležitá pro styk s úřady, oficiální styk, vyplňování formulářů, psaní životopisů, žádostí, dopisů, pro publikování, je to výpověď o osobnosti člověka a o jeho vzdělání”.

⁵ V té době to bylo právě probíhající mistrovství Evropy ve fotbale, první řada televizní soutěže *Česko hledá Superstar*, dále zájmy a koníčky studentů a také jejich plány na prázdniny.

4. Většina studentů si myslí, že je nutné ovládat spisovnou češtinu i v mluvené podobě (Praha – 89%, Frýdek-Místek – 86%). Mezi nejčastěji uváděné důvody patří tyto: „projevy na veřejnosti, projevy ve škole, na úřadech, při pracovních pohovorech, při jednání s lidmi (bohužel dále nespecifikováno), je to projev kulturnosti člověka a jeho úrovně, v televizi”.
5. Nespisovné vyjadřování studentům (bez rozdílů) vadí v médiích, v oficiálních vyjádřeních politiků, ve vyjadřování profesionálních mluvčích, při oficiálních diskusích a přednáškách, při veřejně činných profesích, jako jsou učitelé, úředníci, lékaři (srov. Vybíral 2004, Svobodová 2004).
6. Na otázku, kdy jim vadí spisovné vyjadřování, většinou studenti jako odpověď uváděli, že v podstatě nikdy, popř. při rozhovoru s kamarády a přáteli či při běžném hovoru, např. doma.
7. Přiblížení obecné češtiny k spisovné tak, aby ji postupně nahradila, odmítá 73% pražských studentů a 80% frýdecko-místeckých studentů. Nicméně dvě třetiny jak studentů pražských, tak studentů frýdecko-místeckých souhlasí s takovou reformou spisovné češtiny, při které by byly běžně mluvené prvky uznány za spisovné a v spisovné češtině by existovalo více variant. Dále uvádím výčet jevů, které by studenti buď kodifikovali, nebo je zjednodušili: „zjednodušit pravopis při psaní velkých písmen v názvech, žádná shoda přísudku s podmětem, jen měkké *i*, psaní předpon *s-/z-* podle výslovnosti, zjednodušit koncovky slov, zrušit *y*, nechat ho jen po tvrdých souhláskách, upravit psaní přejatých slov, kodifikovat zkratky, zrušit interpunkci, odstranit spřežky, tvar *by* smeznat jako spisovný” (toto uvedli pouze studenti z Frýdku-Místku). Všimněme si, že většinou jde o jevy pravopisné a navíc často takové, které studentům dělají v praxi největší problémy.
8. Také na otázku, zda se jejich učitelé vyjadřují při vyučování spisovně, odpovídali studenti z Prahy i Frýdku-Místku velmi obdobně. Shodně uváděli, že se to liší dle vyučovacích předmětů, bohužel dále nerozvedli podle kterých. Dále uváděli, že ve spisovné češtině

bývá často přednesen výklad, že nejčastěji používají spisovnou češtinu učitelé českého jazyka, že také záleží na věku učitele a tématu rozhovoru (předpokládám, že mladší učitelé se budou snažit více svým studentům přiblížit).

9. Spisovné vyjadřování po studentech vyžadují ve většině případů pouze učitelé českého jazyka, ostatní jen při referátech, řečnických cvičeních či prezentacích vlastní práce, popř. při zkoušení. 87% pražských studentů a 77% frýdecko-místeckých studentů pak uvedlo, že spisovné vyjadřování po nich pak již nikdo jiný nevyžaduje. Pokud ano, uváděli rodiče a prarodiče, úředníky či společnost, ve které se pohybují (opět bez bližší specifikace).
10. Na otázku, zda je nutné, aby se studenti vyjadřovali při výuce spisovně, se lišily odpovědi studentů obou regionů. Pouze čtvrtina pražských studentů si myslí, že to nutné je, a to z důvodů „tréninku kulturního vystupování, dále proto, že spisovná čeština bude potřebná v budoucnosti, spisovný projev vypadá uhlazeněji, působí lepším dojmem”. Spisovné vyjadřování ve škole považuje za nutné polovina studentů z Frýdku-Místku, tedy dvojnásobek pražských respondentů, nicméně důvody jsou obdobné: „člověk působí inteligentněji, učí se vyjadřovat, škola je veřejná instituce, prezentuje náš vzdělávací systém, spisovná mluva rovná se srozumitelnost, máme kontrolovat své vyjadřování”.
11. 60% pražských studentů a 70% frýdecko-místeckých studentů se snaží vyjadřovat (alespoň podle vlastního mínění) spisovně i v jiných komunikačních situacích, než je školní vyučování. Jsou to tyto situace (opět se neliší odpovědi studentů podle regionu): „na brigádě, při rozhovoru s více lidmi, podle důležitosti projevu, při jednání s výše postavenou osobou, ve formě psaného projevu, chci-li zapůsobit jako intelektuál, chci-li zapůsobit chytře při přijímacích pohovorech, na úřadě, při rozhovoru s cizím člověkem, chci vypadat jako vzdělanec, před osobami druhého pohlaví, před dospělými lidmi, ve společnosti, při slavnostních situacích, u lékaře, v neznámém prostředí”.

12. Jen čtvrtina studentů si myslí, že by mohli mít problém se spisovným vyjadřováním. Zřejmě si nepřipouštějí, že by jim mohlo činit problémy něco tak samozřejmého, jako je jejich vlastní jazyk.
13. Vztah studentů ke spisovné češtině jako takové je převážně neutrální (Praha – 54%, Frýdek-Místek – 56%) a kladný (Praha 33%, Frýdek-Místek 40%). Záporný postoj k spisovné varietě jazyka zaujímá pouhých 13% pražských studentů a 4% studentů z Frýdku-Místku.
14. Velmi překvapivý je pak postoj k obecné češtině na severní Moravě. Neutrální postoj k této varietě jazyka zaujímá 37% pražských mluvčích a 42% mluvčích z Moravy. Kladný vztah má pak k obecné češtině 63% mluvčích z Čech, což se dalo předpokládat, ale také 31% severomoravských mluvčích. Záporný postoj ke svému běžně mluvenému jazyku nezaujímá žádný pražský mluvčí, zatímco ve Frýdku-Místku prezentovalo tento postoj 27% respondentů.

3. Vyhodnocení nahrávek

Vyhodnocení nahrávek získaných ve Frýdku-Místku

Studenti si uvědomují rozdíl mezi formální a neformální komunikační situací. Ve formální (tady zkoušení u tabule) se snažili mluvit spisovně. Nevyvarovali se však pro mluvený projev typickým znakům, jako je opakování slov, časté používání slůvka *vlastně* či používání demonstrativ. Také se snažili dodržovat délky samohlásek (jsou si zřejmě vědomi tohoto místního nářečního znaku), takže občas docházelo k vytváření hyperkorektních tvarů. Nicméně v suprasegmentální rovině nebyli schopni se vyvarovat posunutí přízvuku na předposlední slabiku, což je pro tuto jazykovou oblast velmi typické. Typická je také spodoba znělosti tam, kde podle ortoepických pravidel

neprobíhá, např. [sfůj]. Problémy s nespisovností na úrovni morfolické, lexikální či syntaktické se u těchto mluvčích nevyskytovaly. Je to dáno pravděpodobně místním běžně mluveným jazykem a dále tím, že studenti byli zvyklí, že zkoušející češtinářka po nich spisovné vyjadřování striktně vyžadovala a také nespisovné prvky v jejich mluvě bezprostředně opravovala.

V neformálních situacích se pak studenti tolik nekontrolovali a velmi často docházelo ke krácení samohlásek. Také výslovnost byla o poznání nedbalejší. Kromě typických znaků mluvených projevů (časté užívání demonstrativ, opakování slov *vlastně*, *takže*, redukce hláskových skupin typu *ňáký* apod.) se vedle regionálních výrazů (*ségra*, *aji*, *jinač*) pak často objevovaly obecně české koncovky (*to je dobrý*, *blbej*, *nacvičujem*, *s kamarádama*, *s malýma holkama*), což se může zdát pro tuto oblast netypické, až zarážející. Tady bych vyzvedla obrovský vliv médií, v nichž už dnes zcela běžně v různých nejen zábavných pořadech vystupují mluvčí, kteří používají obecnou češtinu. Vpozorovala jsem, že podobnou jazykovou situaci nalezneme u mladších mluvčích i v jiných velkých moravských městech.

Vyhodnocení nahrávek získaných v Praze

Studenti z Prahy se na rozdíl od studentů z Frýdku-Místku tolik ne snažili používat ve formálních situacích spisovnou češtinu. V neformálních situacích je u nich používání obecné češtiny naprosto přirozené a běžné, což je ovšem logické, protože je to jejich místní varieta jazyka, kterou používají v běžném hovoru. Zatímco u studentů z Frýdku-Místku se objevily maximálně obecně české koncovky, u studentů z Prahy pak nalezneme protetické *v* a změnu *y* v *ej* i ve kmeni.

Níže uvádím jevy nejčastěji se vyskytující jak ve formálních, tak v neformálních komunikačních situacích, neboť mezi nimi nebylo většího rozdílu:

- a) obecně české koncovky (*já to nemám moc sježděný*, *je jednoduchý o tom psát*, *téma je přístupný*, *každýho ministerskýho předsedy*,

⁶ Asi nejčastěji se vyskytující jev.

některejch, takový škodlivý účinky, je to hezký, takovej ten klasicej);⁶

b) protetické *v* (*vosum, voproti, vosumdesát, voni, vod, vodjžděli, vo*);

c) změna *y* v *ej* ve kmeni (*tejden*);

d) redukce koncovky (*pojedom*);

e) krácení vokálů (*zajima, neuči, s nim*).

Celkově projev pražských studentů působil uvolněněji.⁷

4. Závěr

Praktické znalosti národního jazyka studentů jsou na vyšší úrovni než jejich znalosti teoretické, což je v přímém rozporu s jejich vlastním hodnocením svých teoretických znalostí. K spisovné češtině zaujímají studenti postoj spíše neutrální. Pouze zde se projevil větší rozdíl mezi odpověďmi dívek a chlapců, a to v reakci na výrok „Spisovná čeština je přežitek a je zbytečné se jí vůbec učit“ – tento výrok odmítlo 94% dívek, ale jen 79% chlapců. Taktéž k obecné češtině pak zaujímají respondenti především postoj kladný či neutrální, což zvláště na severní Moravě je dost překvapivé a co si můžeme vysvětlit nárůstem obecně českého vyjadřování v médiích a jejich velkou sledovaností.

Více než dvě třetiny studentů si myslí, že jim spisovné vyjadřování nečiní žádné problémy. Nahrávky mluvy studentů ve formálních situacích však ukazují, že je tomu přesně naopak. Pražským studentům dělá velké potíže vyjadřovat se spisovně a je pro ně v podstatě nemožné ve spisovném kódu vytrvat po celou dobu promluvy. Frýdecko-místečtí studenti se více snaží udržet spisovný kód ve formální komunikační situaci, ne vždy se jim to však daří.

Spisovnou češtinu považují studenti za prestižní útvar národního jazyka, uvědomují si rozdíl mezi formální a neformální komunikační situací i adekvátnost používat v těchto situacích odlišné komunikační

kódy. Mají pocit, že je důležité, aby ovládali spisovnou češtinu v psané, ale i mluvené podobě, což je má naučit škola. Je však zřejmé, že škola tuto funkci plní nedostatečně a že se zaměřuje významně více na výuku literatury než na praktické komunikační návyky.

Svým výzkumem jsem se pokusila zdokumentovat rozdíly mezi dvěma geograficky vzdálenými skupinami mluvčích s jinak homogenní strukturou a vsadit tak další kamínek do mozaiky výzkumů o vztahu mezi spisovnou a obecnou češtinou probíhajících v různých rovinách od 60. let 20. století.

Literatura

Bayerová L., 2003, *Sprachgebrauch vs. Spracheinstellung im Tschechischen*, Verlag Otto Wagner, München.

Bayerová - Nerlichová L., 2004, *Jazykový úzus vs. postoj k jazyku v Čechách: výsledky empirického a sociolingvistického výzkumu v západních Čechách a v Praze*, „Slovo a slovesnost“ LXV, s. 174–193.

Svobodová J., 2004, *Spisovnost a mluvní vzory mládeže*, [in:] *Spisovnost a nespisovnost: zdroje, proměny a perspektivy*, Masarykova univerzita, Brno, s. 370–377.

Vybíral P., 2004, *Obecná čeština nejen na Moravě*, [in:] *Spisovnost a nespisovnost: zdroje, proměny a perspektivy*, Masarykova univerzita, Brno, s. 87–92.

⁷ Jsem si však vědoma, že zkoumaný vzorek nebyl příliš obsáhlý, a proto výše zmíněné jevy můžeme spíše označit jako tendence určitého jazykového chování.